

РОЗДІЛ 1. ВЧЕННЯ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО ПРО НООСФЕРУ І СУЧАСНІСТЬ

ВЧЕННЯ ПРО НООСФЕРУ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО ЯК ОДНА З ОСНОВОПОЛОЖНИХ КОНЦЕПЦІЙ СУЧАСНОГО ПРИРОДОЗНАВСТВА

Гриньова М.В.

Полтавський державний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

З розвитком науки і техніки потужним фактором у біосфері стала людська діяльність. З виникненням, удосконаленням і поширенням нових технологій планетарна екосистема, адаптована до впливу природних факторів, стала зазнавати зростаючого впливу нових і різних за потужністю антропогенних факторів.

Сьогодні на планеті діє величезне різноманіття антропогенних факторів. У ряді районів вони за своєю дією можуть переважати природні, визначаючи характер розвитку всієї географічної оболонки Землі і часто призводячи до незворотних негативних екологічних наслідків [1].

Поступово й по різному люди почали усвідомлювати, що подальше збереження устанавленого ходу подій загрожує катастрофою всьому людству. Починаючи з середини ХІХ століття вчені шукали можливість виходу із кризи, що насувається. Вже тоді вони поставили питання про необхідність створення нової моралі і моральності в сучасних умовах, які були б засновані на якісно нових стосунках між людиною і природою та між людьми.

Серед цілої когорти як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, які розробляли це питання, визначальна роль належить В.І. Вернадському. Обґрунтувавши у своїй «Біогеохімії» загальну схему еволюції верхньої оболонки нашої планети, він неминуче прийшов одного разу до необхідності аналізу ролі людини в цих глобальних процесах. У результаті народжується вчення, яке пізніше одержало назву вчення про ноосферу.

Зміст учення В.І. Вернадського полягає в тому, що поява на Землі людини започаткувала якісно новий етап в еволюції планети. Активність людини багаторазово прискорює всі еволюційні процеси, темпи яких швидко зростають з розвитком продуктивних сил, зростанням технічної озброєності цивілізації. Подальший неконтрольований, некерований розвиток людської діяльності таїть у собі небезпеки, які нам важко передбачити. Саме тому незабаром повинен наступити час, коли подальшу еволюцію планети, а отже, і людського суспільства, повинен буде спрямовувати Розум.

В.І. Вернадський визначає такі умови переходу біосфери в ноосферу:

- 1) освоєння всієї планети;
- 2) єдність людства;
- 3) значні зміни у сфері засобів зв'язку та обміну між країнами;
- 4) посилення зв'язків, у тому числі політичних, між усіма країнами Землі;
- 5) людська діяльність як провідний геологічний чинник, його визначальна роль серед інших геологічних процесів, що протікають у біосфері;
- 6) розширення границь біосфери й вихід у космос;
- 7) енергетичне забезпечення переходу в ноосферу;
- 8) рівність людей усіх рас і релігій;

- 9) зростання ролі народних мас у вирішенні питань зовнішньої і внутрішньої політики;
- 10) свобода наукової думки й наукового пошуку від тиску релігійних, філософських і політичних побудов;
- 11) розумне перетворення первинної природи Землі;
- 12) добре налагоджена система народної освіти й поліпшення добробуту трудящих;
- 13) відвернення воєнної загрози із життя суспільства [3].

Таким чином, ми бачимо, що наявні всі ті конкретні ознаки, усі чи майже всі умови, на які вказував Вернадський, для того, щоб відрізнити ноосферу від станів біосфери, що існували раніше. Процес утворення ноосфери поступовий, і, імовірно, ніколи не можна буде точно вказати рік чи навіть десятиліття, коли перехід біосфери в ноосферу можна буде вважати завершеним.

Проблеми становлення ноосфери є актуальними і на цей час і багато в чому визначають розвиток як природничих, так і суспільних наук.

Однією з найважливіших проблем формування організованої ноосфери є проблема місця й ролі науки в житті суспільства, впливу держави на розвиток наукових досліджень. Вернадський висловлювався за формування єдиної (на державному рівні) наукової людської думки, яка б стала вирішальним чинником становлення ноосфери, створення кращих умов життя для найближчих поколінь. Постановка завдання свідомого регулювання процесу творення ноосфери надзвичайно актуальна в наш час. До завдань першочергової ваги Вернадський відносив викоринення воєн із життя людства. Велику увагу він приділяв утвердженню демократичних форм організації наукової праці, освіти та поширенню наукових знань серед народних мас.

Величезні труднощі пов'язані також із об'єктивно існуючою неоднорідністю соціально-економічних умов, суперечливістю прагнень, відмінностями в оцінювальних установках людей, що живуть у різних політичних, соціальних і природних умовах і т.д. А проте доводиться вже сьогодні шукати й приймати рішення, які диктує життя. Усі ці обставини вимагають поступового перетворення вчення про ноосферу на теорію ноосфери, оснащену досконалим апаратом аналізу й оцінювання прийнятих рішень.

Звичайно, створити струнку теорію розвитку матеріального світу, що веде до епохи ноосфери, В. І. Вернадський не міг — тогочасна наука просто не була ще готова до цього. Власне, і сьогодні для створення подібної теорії в нас немає ще ні достатніх знань, ні сучасної методології і, звичайно, інструментарію, що дозволяє формувати кількісні оцінки. Тому створення такої теорії — справа майбутнього.

Така синтетична теорія повинна об'єднати в собі безліч наук як природничих, так і гуманітарних, розглянувши їх досягнення й методи в новому й незвичайному для цих дисциплін ракурсі. Але саме тут В.І. Вернадському вдалося випередити час, адже він зумів побачити досліджуваний предмет принципово по-новому, як колись це зуміли зробити Галілей, Ньютон, Дарвін.

У подібних ситуаціях, як показує досвід, не слід шукати відразу «однозначно краще» чи «оптимальне» рішення, розробляти оптимальну стратегію. Треба насамперед вивчити особливості ситуації і визначити дії, які є неприпустимими за жодних обставин. Створення теорії розвитку ноосфери практично вже почалося, причому одночасно в багатьох країнах — тому що це є веління часу.

Із цього приводу М. Моїсєєв пише: проблема екології Людини, «глобальне моделювання», вивчення біосфери як єдиного цілого і, звичайно, тепер уже численні роботи, які вивчають у глобальному розрізі соціальні, політичні й економічні проблеми людства і самої Людини, — усе це вже починає зв'язуватися в єдину дисципліну, яку, на мою думку, одного разу назвуть «Теорією розвитку ноосфери» [2].

Література

1. Гончаренко М.С., Бойчук Ю.Д. Екологія людини: Навчальний посібник / За ред. Н.В. Кочубей. — Суми: ВТД «Університетська книга»; К.: Видавничий дім «Княгиня Ольга», 2005. — 394 с.
2. Гриньова М.В., Паляниця О.В. Природознавство. Навчальний посібник для студентів педагогічних університетів. — Полтава: АСМІ, 2006. — 258 с.
3. Концепції сучасного природознавства: Підручник / Я.С. Карпов, В.В. Кисельник, В.Г. Кремень та ін. — К.: Професіонал, 2004. — 496 с.

СТЕЖКАМИ В.І.ВЕРНАДСЬКОГО

Антоненко С.В.

Полтавський державний педагогічний університет імені В.Г.Короленка

Сьогодні, коли надзвичайно загострилися глобальні проблеми сучасності, стають зрозумілі пророчі слова Володимира Івановича Вернадського про те, що необхідно думати і діяти в планетарному аспекті.

Володимир Вернадський народився у 1863 році в Петербурзі, але його дитячі та юнацькі роки тісно пов'язані з Україною. Навчання в гімназії, знайомство з науковою літературою, перші спроби пера - все це відбулося в Харкові на Україні. Наукова діяльність невід'ємно пов'язана з Полтавщиною; у 1891 році Володимир Іванович разом з В.В.Докучаєвим став засновником Полтавського історико-краєзнавчого музею [1]. Особливе місце у житті вченого займало селище Шишаки, де у 1914 році Вернадські придбали недобудований маєток, який став осередком наукової діяльності вченого. Саме в Шишаках, В.І.Вернадський шукав спокою від політичних подій того часу, щоб обґрунтувати основні поняття біогеохімії і геохімії, біосфери і ноосфери.

І понині свято бережуть пам'ять про вченого в Шишаках: у краєзнавчому музеї є куточок В.І. Вернадського, одна з вулиць селища названа в його честь. З 2004 року Шишацька спеціалізована школа яку пощастило закінчити авторові статті, носить його ім'я. Осередком екологічної природоохоронної освіти і виховання школярів є музей В.І.Вернадського, що функціонує з 1992 р. У 2004 році йому присвоєно звання «Зразковий музей». Експозиції розміщені в науковому і меморіальному залах. Музей – це невід'ємна складова частина щорічних екологічних практик, що проводяться на базі Шишацької спеціалізованої школи імені В.І. Вернадського. Результати практик, досліджень переростають у науково-дослідницькі роботи учнів, науковими керівниками яких виступають вчителі школи. На базі школи створено Полтавський територіальний відділ МАН України - Шишацьке районне наукове товариство учнів «Паросток», де і знаходять своє відображення наукові роботи. Ще одним напрямком роботи музею є вивчення наукової спадщини В.І. Вернадського учнями школи, отримані дані зберігаються у фонді музею.

У стінах музею проводяться екскурсії (екскурсоводами виступають учні школи), уроки біології, хімії, екології, виставки виробів з природного матеріалу під девізом «Природа і фантазія», диспути, наукові читання, посвята в юні екологи учнів п'ятих класів, інтегровані уроки. Музей відвідують не тільки учні школи, а й місцеві жителі та гості з Полтавщини, Києва, Москви, Петербурга, Самари.

З ім'ям вченого пов'язана і екологічна стежка, створена на Бутовій горі, де колись знаходився дачний будинок Володимира Вернадського. Вона почала існувати у 1993 році за ініціативою групи вчителів-інтузіастів та учнів Шишацької школи. За роки вона набула статус обласної. Початок маршруту розпочинається на верхній точці Бутової гори (159,8 м) біля пам'ятного знаку В.І. Вернадському, саме з цього місця можна спостерігати заплави річки Псьол, зали-